

того, щоб запобігти шкоді від держави, замість того, щоб покласти на неї свої вимоги. У певному сенсі політична система позбавлена влади, але не впливу. Однак влада не зникає, в інформаційному суспільстві вона стає вписаною на фундаментальному рівні у культурні коди, за допомогою яких люди та інститути уявляють життя та приймають рішення, у тому числі й політичні.

Проблема трансформації політичних режимів: доля демократії в інформаційному суспільстві. Поняття «електронний уряд» і «електронна демократія»

Впровадження сучасних автоматизованих баз даних і знань, сучасних систем і засобів медіатизації та надпотужних обчислювальних центрів у сферу державного управління й контролю за діяльністю населення, підприємств, фірм та суспільних організацій висуває на авансцену політичного життя **проблему трансформації політичних режимів.**

Теоретики інформаційного суспільства відзначають, що можливі **дві альтернативи такої трансформації:**

- **підсилення демократії**, зміцнення прав людини та індивідуальної свободи і формування суспільства, орієнтованого на реалізацію потенційних можливостей людини у відповідності з їх запитом з боку суспільства;
- **підсилення тенденцій до тоталітаризму і авторитаризму**, до поступової деградації демократії и підсилення поліцейського контролю над особистістю, формування суспільства з абсолютним контролем на підґрунті новітніх технологій.

З одного боку, новітні інформаційні технології – електронні засоби інформації, глобальні інформаційні мережі, роблячи інформацію більш доступною, сприяють формуванню відкритих суспільств, знижують шанси на виживання закритих авторитарних систем, сприяють подальшому удосконаленню демократії. Мережеві комп'ютерні технології забезпечення політичної комунікації сприяють реалізації принципів народовладдя й дозволяють привести політичний устрій у відповідність із реальними потребами інформаційного суспільства. Політологами навіть введене нове поняття «електронна демократія» та близькі до

нього поняття – «цифрова демократія» (“digital democracy”), «кібердемократія», «віртуальна демократія», або «демократія епохи інформаційних технологій», котрі насамперед передбачають використання інтерактивних комп’ютерних технологій у політичному процесі.

Говорячи про трансформації демократії в сучасну епоху, відомий американський соціолог Елвін **Тоффлер** використовує поняття «**мозаїчна демократія**». Він вважає, що масова демократія передбачає існування «мас» та спирається на масові рухи, масові політичні партії, засоби масової інформації. Але у наш час масове суспільство починає розсереджуватися – суспільні рухи, політичні партії та СМІ усе більше демасифікуються. Ці зміни відображають зростаючу соціальну неоднорідність у країнах з передовою економікою та свідчать про кінець масового суспільства. Тим самим на зміну масової демократії приходить динамічна «мозаїчна демократія», що відповідає мозаїчній економічній структурі постіндустріального суспільства та діє за її правилами. Інтернет поступово надає все більше можливостей для «демасифікації» (Е. Тоффлер) соціальних комунікацій.

Оскільки політичне життя втрачає риси масовості, з’являється багато різних партій, рухів і груп, що істотно знижує можливість прогнозування політичної ситуації. При цьому використання сучасних інформаційних технологій, можливостей оперативної концентрації фінансових коштів та їх переміщення через національні кордони можуть дозволити незначній групі стати «вирішальною меншістю», яка в змозі порушити крихкий статус-кво у суспільстві. Загрозу демократичному розвитку складають три сили, активовані у сучасній епісі трансформацій: релігійний фундаменталізм, екологічні екстремістські рухи, що зароджуються, та ксенофобія.

Термін «**електронна демократія**» характеризує технічні аспекти взаємодії між громадянами, структурами громадянського суспільства та інститутами влади – застосування ІКТ в електоральному процесі аж до проведення електронних референдумів, забезпечення доступу до інформації та консультування населення тощо. Фактично йдеться про певну форму винесення інститутів представницької демократії у кіберпростір. Комп’ютери і комп’ютерні мережі викривуються для виконання найважливіших функцій демократичного

процесу, таких як розповсюдження інформації, об'єднання інтересів громадян і прийняття рішень (шляхом нарад і голосування). Завдяки зниженню витрат на отримання й передачу інформації група людей, що має можливість брати участь у розробці та прийнятті важливих політичних рішень, значно збільшується – потенційно до рівня всього політично активного населення. Це створює передумови поступового зменшення нерівності політичних можливостей громадян формально демократичних держав, зумовленої нерівністю у розподілі власності й доходів.

Прикладом впливу населення на владу може слугувати **концепція електронного уряду**. Використання Інтернету та інших новітніх комунікаційних технологій у політичній сфері створює можливість переміщення інформаційної взаємодії органів влади й суспільства в електронне мережеве середовище, що робить владу більш мобільною й доступною для населення, а у громадян з'являються нові можливості конвенціональної участі в державному управлінні та місцевому самоврядуванні. Інтернет-технології, що забезпечують інформаційну взаємодію органів влади з населенням та інститутами громадянського суспільства, одержали в сучасній літературі стійке найменування **“електронного уряду” (e-Government)**. Слід зазначити, що немає однозначного визначення самого поняття «електронний уряд». Так, одні дослідники вважають, що е-уряд – це уряд, який має власний електронний портал, інші – що це уряд, який активно взаємодіє з громадянами за допомогою мережі Інтернет, треті під е-урядом розглядають всю сферу електронних послуг, які надаються державою та її відповідними органами своїм громадянам. Незважаючи на це, проблема електронного уряду з кожним роком набуває все більшого значення, його формування розглядається в контексті, передусім модернізація самого процесу державного управління відповідно до нових умов суспільного розвитку. Збільшується кількість країн, які починають усвідомлювати переваги електронного уряду.

Кінцевою метою створення **e-Government** є переведення спілкування між громадянином і органами державної влади переважно в он-лайн режим, якнайповніше надання електронних послуг (24 години на добу, 7 днів на тиждень), активна реалізація зворотного зв'язку громадянин – уряд – громадянин (відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування за

надання відповідей на звернення громадян у режимі он-лайн), розвиток цифрової демократії (можливість інтерактивного двостороннього спілкування, участь громадян в обговоренні законопроектів, проектів постанов, рішень органів державної влади, обговорення кандидатів на ті чи інші керівні посади в органах влади та місцевого самоврядування, електронне голосування тощо).

На сьогодні спостерігається зростання кількості прихильників думки, що впровадження інформаційних технологій у державне управління дасть змогу швидко все оптимізувати: зменшити витрати на утримання держави, прискорити взаємодію органів державної влади між собою і з громадянами. Найвагомий аргумент на користь електронного уряду, який наводять його прихильники, – це підвищення прозорості та відкритості органів влади за рахунок переходу на новий рівень зворотного зв'язку як із громадянами, так і з бізнесом.

На думку **Й. Масуди**, директора інституту Інформаційного суспільства, сучасне суспільство рухається до **демократії участі**, яка проявляється у зростанні широких громадянських ініціатив і все більшій зацікавленості громадян в участі у соціальній і законодавчій політиці. Він вважає, що саме «демократія участі» зможе в майбутньому забезпечити баланс інтересів громадян, замінить непряму демократію прямою. Технологічною базою для створення такої демократії є розвиток інформаційних мереж і наявність зворотного зв'язку для врахування індивідуальних думок, що дозволяє враховувати інтереси не тільки більшості, але й меншості. **Дж. Мартін** також вважає, що з часом така технологія зможе сприяти установленню системи суспільного зворотного зв'язку, коли буде можливість безпосередньо враховувати думку кожного в процесі прийняття різних політичних рішень. Водночас відбуватиметься перехід від ієрархії до мережевої організації, оскільки централізована ієрархічна структура затримує потік інформації і протидіє всім тим процесам, що відбуваються в інших сферах суспільства.

Однак, засоби масової інформації, медійні засоби, особливо телебачення, Інтернет відіграють у суспільстві амбівалентну роль. **З одного боку, виникнення глобального інформаційного простору становить потужну демократизаційну силу**, переважно завдяки доступності політичної інформації в онлайн-режимі. Інтерактивність дозволяє громадянам отримувати потрібну інформацію,

висловлювати свою думку й вимагати персональних відповідей від своїх представників, контролювати їхню діяльність.

Теоретики інформаційного суспільства вважають, що **глобальна мережа надає виняткові можливості для виразу прав громадян і для поширення гуманістичних цінностей**. Мережа Інтернет створює можливості оперативного доступу необмеженої кількості людей до текстів законопроектів ще на стадії їхньої попередньої розробки, а також максимального обсягу аналітичної інформації несекретного характеру. У виборців, незалежно від рівня доходів, принципово розширюються можливості організовано, точніше «самоорганізовано» лобіювати, відстоювати свої інтереси на регіональному й на державному рівнях. Завдяки зниженню витрат на одержання й передачу інформації група людей, що мають можливість брати участь у виробленні та прийнятті політично значимих рішень, значно збільшується – потенційно до рівня всього політично активного населення, – що створить передумови поступового зменшення нерівності політичних можливостей громадян формально демократичних держав, яка зумовлена нерівністю в розподілі власності й доходів.

З іншого боку, новітні інформаційні технології несуть нові загрози і ризики, що зумовлені рядом чинників. Серед них найважливішими є загроза розділу суспільства на тих, хто володіє інформацією, і тих, хто не володіє нею (цифровий поділ), і, як наслідок, обмеження принципу демократії вибору; загроза пропаганди злочинних та екстремістських угруповань; створення “електронної картотеки” на кожного жителя країни. Крім того, відсутність необхідного захисту даних створює загрозу маніпуляції результатами голосування й виборів. Телебачення, Інтернет та інші медійні засоби, немилосердно спрощуючи і персоналізуючи політичні питання, прагнуть зруйнувати той таки публічний простір діалогу, який вони започаткували. Відсутність вільного доступу до інформації простих громадян, які нерідко змушені задовольнятися відомостями, котрі носять уривчастий характер або ж тенденційно підібрані відповідними службами, поява гігантських мультинаціональних медійних корпорацій означає, що вельми нешляхетні бізнесові магнати можуть зосередити в своїх руках величезну владу тим більше, що в багатьох державах світу поки ще не прийняті закони про свободу інформації.

Звичайно, сучасний світ поки що не нагадує модель «інформаційного тоталітаризму», який змалювали в своїх антиутопіях Дж. Оруелл і О. Хакслі. Більш того, деякі теоретики інформаційного суспільства, зокрема Дж. Нейсбіт і П. Абурден, вважають, що на нашій планеті сьогодні менше диктаторів тому, що вони вже нездатні контролювати інформацію. Дійсно, при авторитаризмі інформаційні процеси беруться під суворий контроль, а розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури розширив можливості індивідуального спілкування і неконтрольованого сприйняття та розповсюдження інформації, поставивши під сумнів саму можливість існування тоталітарних режимів у розвинутих країнах.

Головна проблема в оцінюванні ролі інформаційних технологій у трансформаціях політичних режимів полягає в тому, наскільки уряд і громадянське суспільство навчається використовувати можливості, що надаються їм новими каналами інформації та комунікації, для того, аби підсилити базові представницькі інститути, які об'єднують громадян і державу, розширювати та удосконалювати демократичні режими.

Мережеві суспільні організації та їхня роль у розвитку демократії

Значну роль у розвитку демократії в сучасному суспільстві починають відігравати **мережеві суспільні організації**. Комп'ютерні мережі дають нові можливості для самоорганізації як суспільства в цілому, так і окремих соціальних груп для відстоювання своїх інтересів. Причому мережі побудовані досить ефективно й демократично, тут можливо як індивідуальне спілкування (кожен з кожним), так і колективне – наприклад, у формі електронних конференцій. Кіберпростір перетворюється в глобальну електронну агору, де репрезентують свої інтереси та цілі незліченні рухи захисників навколишнього середовища, жінок, різні рухи борців за права людини й етнічну ідентичність, релігійні та національно-визвольні рухи, а також захисники й прихильники культурних проектів і політичних ініціатив.

Суспільні рухи, що виникають у Мережі, характеризуються такими особливостями. По-перше, вони мобілізуються навколо культурних цінностей. При цьому у державних інститутах і суспільній практиці йде боротьба за зміну смислових кодів у новому історичному контексті. Рухи, що беруть свій початок в індустріальну еру, наприклад, робітничий рух, продовжують існувати й у наші дні, заново визначаючи себе мовою суспільних цінностей і розширюючи значення цих суспільних цінностей (приміром, соціальна справедливість для всіх, а не захист класових інтересів). З іншого боку, деякі з найбільш відомих сучасних суспільних рухів, наприклад національно-визвольні або релігійні рухи, є досить застарілими за своїми основними принципами, однак вони набувають нового значення, коли стають «окопами» культурної ідентичності для побудови соціальної автономії у світі, де панують однорідні глобальні потоки інформації.

Друга особливість, що характеризує суспільні рухи в мережевому суспільстві, полягає в тому, що вони намагаються заповнити розрив, створений кризою вертикально-інтегрованих організацій, успадкованих від індустріальної епохи. Масові політичні партії (там, де вони все ще існують) – це лише порожні оболонки, що активізуються через певні інтервали часу як електоральні апарати. Профспілки зберігаються тільки завдяки відмові від своїх традиційних форм організації, що історично будувалися у вигляді копій раціональних бюрократій, характерних для великих корпорацій і державних установ.

Не можна сказати, що люди не об'єднуються й не мобілізуються для відстоювання своїх інтересів або утвердження своєї системи цінностей. Однак ці об'єднання породжуються найчастіше якою-небудь новою подією або серйозною кризою, мають тимчасовий характер і стають більше значимими джерелами суспільних змін, ніж повсякденна рутинна діяльність офіційних об'єднань. Важливим інструментом самовираження й організації для подібного роду об'єднань стає Інтернет. Актуальність використання Інтернету для вираження їх ідей та інтересів зумовлена, насамперед тим, що він відповідає основним особливостям виникаючих в інформаційну еру суспільних рухів. Так, наприклад, рух антиглобалістів не має постійної професійної організації, певного єдиного центра, структури управління або загальноприйнятої програми. У світі існують сотні, тисячі організацій і окремих осіб, які час від часу зустрічаються у

символічних акціях протесту, а потім розсіюються, щоб зосередитися на своїх власних проблемах. І оскільки Інтернет є «будинком» таких суспільних рухів, вони не можуть бути дезорганізовані або взяті під контроль.

Третій важливий фактор, що визначає соціальні рухи нашої епохи – глобалізація суспільних рухів. Американські соціологи **Р. Коен і Ш. Рей** виділяють шість основних типів суспільних рухів, що характеризуються глобальними масштабами координації й активності: рух за права людини, жіночий рух, рух захисників навколишнього середовища, робітничий рух, релігійний рух і рух за мир. У всіх випадках створення глобальних коаліцій спирається на глобальні інформаційні мережі. При цьому Інтернет зі зняття організації бізнесу й засобу комунікації перетворюється у важіль суспільних перетворень, хоча й не завжди на тих умовах, яких домагаються суспільні рухи.

Інформаційний вплив та інформаційні війни

Теоретики інформаційного суспільства характеризують сучасність як епоху інформаційних війн, війн за знання, за мізки, де головною зброєю стають інформаційні мережі й управління ними⁹. Інтернет є вельми зручним майданчиком для підготовки й здійснення інформаційно-терористичних та інформаційно-кримінальних дій. У ньому можуть поширюватися пропагандистські матеріали **злочинних** організацій, рецепти виготовлення вибухових та отруйних речовин, зброї, наркотичних і психотропних засобів, нарешті, витончених алгоритмів розкриття шифрів. Вся ця інформація легко маскується під науково-технічну інформацію. Відсутність географічних кордонів, важко визначальна національна приналежність об'єктів мережі, можливість анонімного доступу до її ресурсів – все це робить системи суспільної та особистої безпеки уразливими.

Інформаційні війни є формою інформаційного впливу на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави, що має на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості та виведення з ладу або

⁹ Сьогодні у військовій сфері відбувається перехід від поняття «інформаційна війна» до поняття «війна знань». Це пов'язано з процесом прийняття рішень – адже основним у системі управління є прийняття рішень, яке базується на системі знань: змінивши знання, ми отримуємо інші рішення. Головною стає проблема: як вплинути на прийняття рішень опонента/ворога і як захистити власну систему прийняття рішень від подібного впливу. До речі, це сьогодні окрема наукова ділянка, де будуються мережі впливу (influence net), або дерева впливу (influence tree).